

усложнилось неупорядоченным её обозначением на письме: разные источники, в частности лексикографические, представляют противоречивые данные о количестве слов с буквой *ɾ*, что влияет и на письмо, и на звуковую речь.

Ключевые слова: алфавит, буква, графема, нормализация правописания.

Y. V. Masharova,
Odessa Academy of Food Technology,
Department of Ukrainian and linguistics;

M. M. Fashchenko,
Odessa National I. I. Mechnikov University,
Department of the Ukrainian language

SORTED GRAPHICS – INDEX OF ETHNIC CULTURE

Ethnic culture is witnessed by orderly graphics and spelling. Functioning of the phoneme [ɾ] in the Ukrainian language was complicated much due to its non-orderly manifestation in writing: various sources, for instance, lexics-and-graphics, present a contradictory number of the words with the letter *ɾ*, which influences both writing and sound (speech) expression.

Key words: alphabet, letter, grapheme, spelling normalization.

УДК 811.161.2+17.023.32

О. В. Нахапетова,
Одеський національний морський університет,
старший викладач кафедри українознавства,
історико-правових та мовних дисциплін

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НОМЕНІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ *ВІТЧИМ*, *МАЧУХА* В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Етнокультурні особливості номеносистеми на позначення неповної спорідненості розглянуто на прикладі номенів *вітчим*, *мачуха*. На підставі результатів проведеного вільного асоціативного експерименту визначено онтологічні асоціативні лінії української номеносистеми, які розкривають етнокультурну картину номенів-стимулів на позначення неповної спорідненості *вітчим*, *мачуха* в сучасній українській мові.

Ключові слова: номен, номен-стимул, вільний асоціативний експеримент, реакція-відповідь, асоціативний зв'язок, асоціативне ядро, онтологічна ознака.

Українська мова як певний культурний код нашого народу дозволяє зрозуміти велику національну скарбницю – культурну спадщину й соціокультурні цінності українського етносу, що закріплені в національно-конотативному значенні лексем на позначення кровної спорідненості й шлюбних відносин. Тобто лексика з національно конотативним компонентом найвиразніше передає етнокультурні риси

наших співвітчизників, розкриває душу народу. Як зазначає С. О. Черепанова, «натомість розуміння Дому як одного з центральних понять української культури відкриває нові можливості національного виховання, загалом оптимізує український соціум, у тому числі родинний» [6, с. 77]. Ось чому актуальність статті визначається вивченням назв спорідненості і свояцтва в сучасній українській мові в комунікативно-прагматичному аспекті.

Перші етнологічні дослідження термінології спорідненості з'явилися у другій половині XIX століття. Наукові праці П. О. Лавровського й Л. Р. Моргана були присвячені культурно-історичному аспекту цього питання. Відомий лінгвіст О. М. Трубачов досліджував історію слов'янських термінів спорідненості. В 1961 році з'явилася книга А. А. Бурячка «Назви спорідненості і свояцтва в українській мові», в якій уперше в українському мовознавстві подано докладний аналіз історії виникнення і розвитку цього шару лексики на ґрунті української мови, а також на підставі порівняння українських лексем з відповідними лексемами інших індоєвропейських мов. Так в українському мовознавстві вперше з'явилося фундаментальне дослідження назв спорідненості і свояцтва, в якому цей шар лексики представлено в комунікативно-прагматичному аспекті з точки зору конотативних відносин.

Значний внесок у наукові дослідження назв спорідненості і свояцтва в українській мові здійснили українські мовознавці М. В. Гримич і В. С. Парасунько. Родинні традиції різних народів, в тому числі й культурні традиції українців, знайшли місце в наукових працях відомих вчених С. І. Білокінь, с. О. Черепанової та ін. Українська термінологія на позначення родинних стосунків як явища мовної культури посіла належне місце в одинадцятитомному «Словнику української мови» й «Словнику української мови» за редакцією Б. Д. Грінченка. Але в сучасній науковій літературі даний лексичний шар описано ще недостатньо.

Номени – це слова чи словосполучення з номінативним значенням, які характеризуються конотативними відносинами, багатозначністю та синонімією, мають комунікативно-прагматичні, етносоціокультурні ознаки та відображають ментальні риси народу [3, с. 175], тобто, відтворюють національно-мовну картину світу.

Номени вітчим, мачуха, пасинок, пасербиця позначають неповну спорідненість. Мовознавець О. М. Трубачов визначає їхню спільну семантику як «прирівнювання неспоріднених людей до кровноспоріднених» [5, с. 16].

У межах цієї статті ми розглянемо лише номени *вітчим, мачуха*.

Отже, **об'єктом нашого дослідження** є номени на позначення неповних родинних стосунків *вітчим, мачуха*.

Метою даної розвідки є розкриття етнокультурних особливостей номенів на позначення неповної спорідненості *вітчим, мачуха* в сучасній українській мові. Мета зумовила розв'язання таких **завдань**: 1) розкрити семантичні особливості номенів *вітчим, мачуха*; 2) на підставі результатів проведеного нами вільного асоціативного експерименту визначити спільні онтологічні асоціативні лінії номеносистеми на позначення родинних відносин; 3) схарактеризувати етнокультурні особливості номенів *вітчим, мачуха* в сучасній українській мові.

Великий тлумачний словник сучасної української мови за ред. В. Т. Бусела пропонує таке тлумачення номенів *вітчим, мачуха*. «Вітчим, -а, ч. Чоловік, що стає батьком дітей своєї дружини, яка має їх від попереднього одруження; нерідний батько»

[2, с. 191]; «Мачуха, -и, ж. Дружина батька стосовно його дитини (дітей) від іншого шлюбу; нерідна мати // перен. Про що-небудь безжалісне, жорстоке» [2, с. 653].

У номені *вітчим* суфікс *-им*. О. М. Трубачов порівнює з суфіксом *-им* в російській мові в словах *проходим, подхалим (рос.)*, які мають зневажливе оцінне значення [5, с. 31]. В українській мові лексема *мачуха* утворена за допомогою суфікса *-јуха*, який має і зневажливий, згрубілий оцінний компонент значення.

Ці номени не мають синонімів в сучасній українській мові, втім наявні похідні слова зі збільшено-зневажливим значенням: *отчнмишче, вітчимиськоу, вітчимуґа; мачушишче, мачиилче, а зменшено-пестливих форм дуже мало: вітчимко, отчимко; рідковживане мачушка*. Це засвідчує, що емоції щодо нерідних батьків в українській мовній картині світу традиційно «холодні» на відміну від відкритості, теплоти в відношеннях до рідних батьків, які знайшли мовне відображення в *зменшено-пестливих формах*.

Якщо відносини між вітчимом, мачухою досить теплі, як між рідними батьками та їхніми рідними дітьми, то під час розмови вживаються номени *батько, мати* і всі похідні слова від них чи власні імена *вітчима й мачухи*.

Як вважає О. М. Трубачов, терміни на позначення неповної спорідненості «являють собою пізніше придбання слов'янських і взагалі індоєвропейських мов. Загальноєвропейські терміни такого роду відсутні» [Там же, с. 35], тому для них менш характерне розширення семантики, лексичного гнізда й синонімії, й вони не частотні в комунікативних актах, їм не властива роль звертання при розмові. Це дає змогу зазначити специфічні особливості номенів *вітчим, мачуха*, які виявляються в суб'єктивності як основній властивості їхнього значення, що було встановлено за результатами вільного асоціативного експерименту (ВАЕ), який дозволив зафіксувати тип реакції і частотність однотипних реакцій, дав можливість повніше розкрити й схарактеризувати таке багатомірне етнокультурне явище, як система родинних стосунків і свояцтва.

ВАЕ проводився нами з жовтня 2014 р. по червень 2015 року. Він був реалізований у формі анонімного письмового опитування. Інформантам запропонували відповісти на слово-стимул першим словом, що спало на думку. До списку слів-стимулів були включені номени на позначення родинних стосунків і свояцтва. Наш стимульний список містив 28 номенів-стимулів на позначення кровної спорідненості (по прямій і бокових лініях), неповної спорідненості, шлюбної спорідненості, чи свояцтва.

Для репрезентативності і чистоти ВАЕ опитування проводилося в різних регіонах України: на заході, на півночі, в центральній частині України. В нашому ВАЕ брали участь 190 респондентів 15-28 та 53-57 років: студенти й викладачі філологічних факультетів – мешканці Львівської, Сумської, Запорізької і Одеської областей. Таким чином, в даному ВАЕ відображені асоціації, які є типовими для номенів-стимулів на позначення родинних стосунків і свояцтва в багатьох регіонах України. Отже, анкети з Сумської, Запорізької і Одеської областей містили елементи двомовності (української і російської мови). Для анкет з Одеської області характерне мовне явище суржику [4].

Аналіз реакцій-відповідей на номени-стимули на позначення кровної спорідненості та шлюбних відносин, які були отримані в нашому ВАЕ, дають можливість виявити спільні за семантикою асоціативні зв'язки, чи асоціативні лінії.

Слід зазначити, що асоціативні лінії ми відтворюємо на підставі онтологічних, чи доміантних, реакцій-відповідей, які складають асоціативне ядро номенів-стимулів, що дозволяє визначити спільні онтологічні ознаки, які вибудовуються в онтологічні асоціативні лінії української номеносистеми на позначення кровної спорідненості й шлюбних відносин. Ми вважаємо, що саме на підставі онтологічних ознак, чи ознак ядра номенів-стимулів, можуть бути виділені етнокультурні особливості даної номеносистеми.

За результатами проведеного ВАЕ онтологічними реакціями, які складають ядро номена-стимула *вітчим*, є реакції-відповіді *чужий; нерідний батько; батько; злий; добрий*. Онтологічне асоціативне поле номена-стимула *вітчим* представляють антонімічні за значенням ознаки: *чужий/рідний; злий/добрий*. Таке протиріччя онтологічних ознак ядра номена-стимула *вітчим* вказує на неоднозначність, яка характеризує лінгвокультурне сприйняття цього мовного явища, що відображає етнокультурне ставлення до вітчима в українській родині.

Розглянемо ядерні реакції номена-стимула *вітчим*. Онтологічною реакцією, яка набула найбільшої кількості відповідей була ознака *чужий* (16,6%). Тому ми вважаємо її доміантною онтологічною реакцією-відповіддю. Цю ознаку репрезентують реакції-відповіді, представлені прикметником *чужий* (12,1%); іменником *чужинець* (0,5%); словосполученнями *чужа людина* (1%); *чужий батько* (0,5%); *чужий чоловік* (0,5%). Ознака *нерідний батько* (10,7%) виражена словосполученнями *нерідний батько* (4,6%), *батько не рідний* (0,5%), *не рідний папа* (0,5%), *чоловік дружини, нерідний батько* (0,5%), *ніхто, нерідний чоловік* (0,5%), іменником *не родич* (0,5%), прикметником *не рідний* (3,6%). Ознака *батько* (10,6%) представлена іменниками *батько* (2,6%), *тато* (1,5%), словосполученням та фраземами *другий батько* (1%), іменниками *дядько* (1%), *не тато* (0,5%), словосполученнями *майже батько* (1%), *чоловік мами* (0,5%), *чоловік матері* (0,5%), *замінює батько* (0,5%), *людина, яка намагається бути батьком* (0,5%), *ніколи не замінить батька* (0,5%), *второй папа* (рос.) (0,5%). Ознаку *злий* (5,6%) підтверджують прикметник *злий* (2,6%), іменники *злість* (1,5%), *зло* (0,5%), словосполучення *зла людина* (0,55), *злий дядько* (0,5%). Реакцію *добрий* (4,7%) репрезентує прикметник *добрий* (4,7%).

Аналізуючи етнокультурне значення номена-стимула *вітчим* і його значення в українській номеносистемі на позначення родинних стосунків, ми виділяємо онтологічні маскулінні асоціативні лінії *вітчим—батько, вітчим—дідусь, вітчим—брат, вітчим—дядько*, які асоціативно пов'язують кровну й неповну спорідненість.

За результатами нашого ВАЕ відсутні онтологічні асоціативні лінії *вітчим—син, вітчим—внук, вітчим—племінник*. Онтологічні маскулінні асоціативні лінії *вітчим—батько, вітчим—дідусь, вітчим—брат, вітчим—дядько* представляє тільки одна спільна реакція *добрий*. Семантично протилежними в цій асоціативній лінії є онтологічні реакції: *чужий/рідний; рідненький; нерідний батько/рідний, рідненький; злий/добрий*.

Онтологічними реакціями, які складають ядро номена-стимула *мачуха*, є реакції-відповіді *зла; нерідна мати; чужа; мати; турботлива*. Онтологічною реакцією, яка набула найбільшої кількості відповідей була ознака *зла* (25,5%). Прикметник *зла* (16,8%); іменники *зло* (4,2%); *злість* (2,5%); словосполучення *зла людина* (1,5%); *щось зле* (0,5%) підтверджують цю доміантну ознаку.

Ознака нерідна мати (13,2%) виражена словосполученням нерідна мати (5,2%), прикметником нерідна (0,5%), іменником заміна (0,5%), словосполученнями нерідна мама (1,5%), дружина батька (1,5%), друга мати (1%), дружина тата (0,5%), дружина чоловіка (0,5%), фраземами заміна матері (в хорошому сенсі) (1%), заміняє матір (0,5%), можливо замінить матір (0,5%). Ознаку чужа (7,7%) підтверджують прикметник чужа (4,7%), словосполучення чужа людина (1,5%), чужа жінка (1%), чужа мати (0,5%). Ознака мати (4,1%) виражена іменниками мати (3,1%), мама (0,5%), антонімічною реакцією-відповіддю не мати (0,5%). Ознаку турботлива (3,5%) підтверджують прикметник турботлива (1,5%), антонімічна реакція-відповідь, представлена прикметником безтурботлива (1%), а також іменник турбота (1%).

Аналізуючи етнокультурне значення номена-стимула *мачуха* і його значення в українській номеносистемі на позначення родинних стосунків, ми виділяємо онтологічні фемінні асоціативні лінії *мачуха—мати*, *мачуха—дочка*, *мачуха—бабуся*, *мачуха—тітка*, а також онтологічну асоціативну лінію *мачуха—вітчим*, які асоціативно пов'язують кровну й неповну спорідненість.

Онтологічні асоціативні лінії *мачуха—мати*, *мачуха—дочка*, *мачуха—бабуся*, *мачуха—тітка* представляє тільки одна спільна реакція *турботлива/турботливість*. Антонімічними в цих асоціативних лініях є онтологічні реакції: *зла/добра*; *чужа/рідна*. Найближчим за асоціативними зв'язками до номена-стимула *мачуха* в нашому ВАЕ є номен-стимул *вітчим*. Онтологічну асоціативну лінію *мачуха—вітчим* репрезентують спільні реакції *чужа/чужий*; *нерідна* (мати)/*нерідний* (батько); *зла/злий*. Антонімічними в цій асоціативній лінії є онтологічні ознаки: *зла/добра*; *чужа/рідна*.

Непродуктивність онтологічних асоціативних ліній відрізняє номени-стимули на позначення неповної спорідненості *вітчим*, *мачуха* від номенів-стимулів на позначення кровної спорідненості. Це вказує на низький рівень їхньої соціалізації в українській родині порівняно з іншими членами родини.

Слід зазначити, що асоціативне поле номенів-стимулів *вітчим*, *мачуха* вкрай напружене, відрізняється єдністю протилежних ознак (наприклад, негативно забарвлені реакції-відповіді *чужий*; *злий* і реакції-відповіді з позитивною семантикою *добрий*; *батько*). Це суперечить традиційному ставленню українців до вітчима, як нерідного батька, й мачухи, як нерідної мати.

Порівнюючи результати асоціацій номена-стимула *вітчим*, який позначає неповну спорідненість з номенами на позначення кровної спорідненості, ми можемо простежити традицію сприйняття вітчима українцями як чужого, злого, нерідного й віддаленого від власних дітей батька. Етнокультурне сприйняття вітчима в українській сім'ї в основному носить негативне забарвлення. Таке ставлення відбивається в реакціях-відповідях, які формують асоціативне поле цього номена-стимула.

Отже, існування в українській мові таких номенів, як *мачуха* й *вітчим*, вважається цілком природним, але конотативне значення є негативно забарвленим.

З дитинства складений стереотип мачухи, в основі якого лежать асоціативні аналогії з героїнею дитячих казок - злою мачухою, стає провідним. Стереотип злої мачухи, злого вітчима наклав певний відбиток на виникнення негативних реакцій щодо нерідної матері й нерідного батька. Є багато прикладів з художньої літератури, поезії, кінофільмів, життєвих прикладів, коли вітчим й мачуха дійсно є люблячими для

дитини, як рідні батько й мати. В західних країнах семантика цих номенів-стимулів не має такої негативної забарвленості, яка присутня в українській етнокультурі.

Отже, семантика асоціацій, які виникають у наших респондентів на номени-стимули *вітчим*, *мачуха*, цілком протилежна семантичній забарвленості, яка виникає щодо представників кровної повної спорідненості, які позначені, наприклад, номенами-стимулами *батько*, *син*, *брат*, *дідусь* та ін. В українській етнокультурі негативний відтінок семантики номенів *вітчим*, *мачуха* глибоко вкоренився у їхнє значення, про що свідчать отримані результати ВАЕ й аналіз семантики даних номенів-стимулів.

Література

1. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок. – К. : АНУРСР, 1961. –150 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD). / За ред.. В. Т. Бусел. –К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. –1736 с.
3. Нахапетова О. В. Співвідношення понять «термін», «номен», «номенклатура» у назвах спорідненості і свояцтва. / О. В. Нахапетова // Вісник Донецького національного університету. – Донецьк: 2014. – Вип.1-2, Сер. Б: Гуманітарні науки. – С. 171 – 177.
4. Нахапетова О. В. Асоціативний експеримент як чинник прояву ментальних особливостей етносу. / О. В. Нахапетова // Наукові записки. - Серія: Філологічні науки (мовознавство)». - Вип. 138. - Кіровоград, Видавець Лисенко В. Ф., 2016.
5. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древних терминов / О. Н. Трубачев. – М. : ЛН СССР, 1959. – 212с.
6. Черепанова С. О. Філософія родознавства: Навч. Посіб. / С. О. Черепанова – Київ: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 460 с.

О. В. Нахапетова,

Одесский национальный морской университет,
кафедра украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ НОМЕНОВ *ОТЧИМ*, *МАЧЕХА*, ОБОЗНАЧАЮЩИХ НЕПОЛНОЕ РОДСТВО В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Этнокультурные особенности номеносистемы, обозначающей неполное родство, рассмотрены на примере номенов *отчим*, *мачеха*. На основе результатов проведенного свободного ассоциативного эксперимента выявлены онтологические ассоциативные линии украинской номеносистемы, раскрывающие этнокультурную картину номенов-стимулов *отчим*, *мачеха*, обозначающих неполное родство в современном украинском языке.

Ключевые слова: номен, номен-стимул, свободный ассоциативный эксперимент, реакция-ответ, ассоциативная связь, ассоциативное ядро, онтологическое значение.

O. V. Nakhapetova,

Odessa national Maritime University, Department of Ukrainian studies,
historical-legal, and language disciplines

ETHNO-CULTURAL FEATURES OF *STEPFATHER*, *STEPMOTHER* NOMENS DENOTING AN INCOMPLETE RELATIONSHIP IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Ethno-cultural features of nomenclature, indicating incomplete kinship discussed in this article on the example of nomenclature *stepfather*, *stepmother*. Based on the results of free associative experiment revealed ontological associative line of the Ukrainian nomenclature, revealing the ethno-cultural picture of nomenclature-incentives *stepfather*, *stepmother*, denoting an incomplete relationship in the modern Ukrainian language. Analysis of reactions-responses to nomenclature-incentives in signs of blood kinship and marriage relations, which were obtained in our FAE, give the opportunity to identify the General semantics Association, associative lines. It should be noted that associative lines we reproduce on the basis of the ontological, the dominant reactions and answers that constitute the core of the associative nomenclature-incentives. Thus, on the basis of this associative analysis, we define a common ontological features, which are built into the ontological associative line of the Ukrainian nomenclature to denote blood relationship and marriage relationship. We believe that it is on the basis of the ontological signs or indications of the nucleus of nomenclature-incentives, may be allocated to ethno-cultural peculiarities of nomenclature.

Key words: nomen, the name suggests an incentive, free association experiment gone horribly awry, response response, association, associative nucleus, ontological value.

УДК 811.161.2'37

В. М. Пітель,

к. філол. н., доц.,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»,
доцент кафедри української мови;

В. І. Пітель,

к. філол. н., доц.,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника»,
доцент кафедри української мови

МЕТОНИМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ В СЕМАНТЕМАХ НЕПОХІДНИХ НАЗВ ТВАРИН

У статті розглядається типологія метонімічних внутрішньослівних відношень непохідних зоолексем шляхом виведення їх тематичних моделей. Дослідження